

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П.ДРАГОМАНОВА**

УДК 159.922.8: 316.614.5

ДЕМИДОВА ТЕТЯНА АНАТОЛІЇВНА

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО
МАЙБУТНЮ СІМ'Ю У СТАРШОКЛАСНИКІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

КИЇВ 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор
Долинська Любов Василівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, старший науковий співробітник
Рибалка Валентин Васильович,
Інститут педагогіки і психології
професійної освіти, завідувач відділу
психології трудової і професійної підготовки;

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Пенькова Олена Іванівна,
Інститут психології імені Г.С. Костюка,
провідний науковий співробітник лабораторії особистості

Провідна установа: Південноукраїнський державний педагогічний університет
імені К.Д.Ушинського, кафедра психології, Міністерство освіти і науки
України, м. Одеса

Захист відбудеться 22 квітня 2003 р. о 14³⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “__18__” березня__2003 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.С. Булах

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сім'я є одним з найважливіших соціальних інститутів, що вимагає постійного наукового вивчення. Це допомагає, по - перше, мати уявлення про реально існуючий стан внутрішньосімейного життя і його зовнішні зв'язки, по - друге, прогнозувати його розвиток, надавати необхідну допомогу, координувати його взаємодію з іншими соціальними структурами держави. Нова сучасна ситуація неминуче позначається і на сучасній сім'ї.

Високий рівень розлучень, тенденція консенсуального співжиття роблять актуальним пошук шляхів стабілізації сім'ї та відповідного підходу до її утворення, формування у молоді уявлень про майбутню сім'ю.

Особливо велике значення ця робота набуває у період ранньої юності, тому що саме в цьому віці виникають психологічні передумови для створення сім'ї (потреба в коханні, сексуальна орієнтація, незалежність від батьків у виборі подружжя і рішення одружитися), та відповідно питання і проблеми, які потребують рішення і науково обгрунтованих відповідей, які юнаки і дівчата мають навчитися знаходити в подальшому самостійно.

Більшу частину свого життя людина росте і виховується в родині, спостерігає за поведінкою своїх батьків. Яким буде сімейне життя в майбутньому у багатьох випадках залежить, від уявлень, які склалися про сім'ю у дитячі і юнацькі роки до моменту створення своєї власної сім'ї. Молодих людей неможливо вважати підготовленими до шлюбу, якщо в них не сформовані чіткі уявлення про те, для чого вони одружуються, чого чекають від майбутньої сім'ї, які сімейні відносини хотіли б побудувати, які обов'язки покладає на них шлюб.

У сучасній психології вивченням поняття "уявлення" займалися такі вчені як Б.М. Величковський, Г. Келлі, С. Московіті, Ф. Хейдер, Х. Хекхаузен, Х. Хоффман. Дослідження з проблеми "уявлення про сімейне життя" представлені у роботах В.Ф. Петренка, А.П. Чернова, А.Г. Шмельова. Над вивченням та розв'язанням проблем в уже існуючих сім'ях працювали такі вчені як Э. Арутюнянц, А.А. Бодальов, В.Н. Дружинін, Е.Г. Ейдемиллер, Є.А. Лічко, В. Сатір, В.В. Столін, В.В. Юстицький.

Проблема підготовки молоді до сімейного життя досліджувалась у роботах І.С. Волги, Т.В. Говорун, І.С. Голода, В.П. Горелика, І.В. Гребенникова, З.Г.Кисарчук, В.П. Ключникова, С.В. Ковальова, С.Д. Лаптенка, А.Г. Харчева. В них висвітлювались проблеми сучасної сім'ї, питання про формування сімейно-шлюбних відносин, типології функцій сім'ї. Разом з цим, спеціальних досліджень, які б торкалися вивчення особливостей процесу формування уявлень про майбутню сім'ю, не виявлено, тоді як ця проблема є дуже важливою складовою підготовки молодого покоління до сімейного життя. Особливо гострого значення ця проблема має сьогодні в зв'язку з нівелюванням багатьох цінностей і пошуком молоддю нових ідеалів, таким чином, потреба в

удосконаленні системи підготовки молоді до створення сім'ї та недостатня розробка в психолого – педагогічній літературі цієї проблеми і обумовили вибір теми нашого дослідження “Особливості формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників”.

Зв'язок теми з науковими планами та програмами. Тема входить до плану науково - дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова й затверджена Вченою радою університету (протокол № 9 від 29 березня 2001р.) та Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки і психології в Україні АПН України (протокол № 5 від 29.05.2001р.).

Об'єктом дослідження є уявлення молоді про сімейне життя.

Предметом дослідження є психологічні особливості формування уявлень про сім'ю в ранньому юнацькому віці.

Метою дослідження є обґрунтування шляхів удосконалення системи підготовки молоді до сімейного життя на основі виявлення змісту та формування адекватних уявлень про сім'ю у старшокласників.

В основу нашого дослідження було покладено **припущення** про те, що особливості уявлень про майбутню сім'ю в ранньому юнацькому віці проявляються на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях, а основним механізмом їх формування є процес статево-рольової ідентифікації у батьківській сім'ї, послаблення якого та розширення існуючих уявлень можливе засобами активного соціально - психологічного навчання, в якому особистість виступає як суб'єкт підготовки до сімейного життя.

Виходячи з поставленої мети та висунутої гіпотези, визначено такі **завдання** дослідження:

- здійснити теоретичний аналіз проблеми формування уявлень старшокласників про сім'ю, як компоненту їх цілеспрямованої підготовки до сімейного життя;
- вивчити психологічний механізм формування уявлень про майбутню сім'ю в юнацькому віці;
- дослідити зміст і структуру уявлень старшокласників про сімейне життя;
- розробити та апробувати систему цілеспрямованої роботи з формування адекватних уявлень про майбутнє сімейне життя в учнів старших класів.

Методологічною і теоретичною основою дослідження виступають: наукові положення психології про закономірності процесу становлення особистості та міжособистісних взаємовідносин і статево-рольової поведінки у юнацькому віці (Л.І. Божович, Т.В. Говорун, Л.С. Виготський, Я.Л. Коломинський, Г.С. Костюк, І.С.Кон, С.Д. Максименко, О.І. Пенькова, В.В. Рибалка, Д.І. Фельдштейн, Е.Шпрангер); концепції формування уявлень (Б.М. Величковський, Г. Келлі, С.Московічі, В.Ф. Петренко, Х. Хекхаузен, А.П. Чернов, А.Г. Шмельов); дослідження в галузі сімейних відносин (А.А.Бодальов, А.В. Петровський, А.П. Пономарьов, Н.Я. Соловьев, В.В. Столін, А.Г. Харчев, З. Цельмер, Е.Г.Ейдемиллер, В.В. Юстицький) і підготовки

старшокласників до сімейного життя (Т.М. Афанасьєва, Т.В. Буленко, І.В. Гребенников, З.Г. Кісарчук, С.В. Ковальов, Д.Б. Колесов, Л.М. Панков, І.А. Трухін).

Для реалізації завдань дослідження було використано комплекс теоретичних та емпіричних **методів**: теоретичний аналіз та систематизація наукових даних з проблеми; бесіда, анкетування, тестування, нестандартизовані питальники, спостереження; психолого-педагогічний експеримент (констатуючий та формуючий); активні методи навчання; методи математичної статистики обробки отриманих даних (факторний та кореляційний аналізи).

Дослідження проводилось на базі шкіл № 27, № 30 м. Херсона, Херсонського ліцею економіки, управління і права при Міжрегіональному інституті бізнесу впродовж 1995 – 2001 рр. Ним було охоплено 184 учнів 10 – 11 класів.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягає в тому, що: дістало подальшого розвитку поняття “уявлення про сім’ю”; обґрунтовано ідентифікацію як провідний механізм процесу формування уявлень про майбутню сім’ю у старшокласників; визначено структуру (когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий компоненти) уявлень про сім’ю, критерії (знання функцій сім’ї, ідентифікація батьківської сім’ї з майбутньою сім’єю, ідентифікаційна поведінка, способи рішення в конфліктних сімейних ситуаціях), показники (зміна семантичних просторів), рівні сформованості уявлень про сім’ю й ідентифікації (низький, середній, високий) з батьківською сім’єю.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено й апробовано систему роботи з розвитку та розширення уявлень старшокласників про майбутню сім’ю, яка може бути використана практичними психологами та соціальними педагогами при підготовці молоді до сімейного життя, а також у навчально – виховному процесі вищих навчальних закладів при підготовці практичних психологів, соціальних педагогів при викладанні курсу “Психологія сім’ї”. Зміст соціально-психологічного тренінгу для старшокласників опубліковано у навчально-методичному посібнику “Підготовка молоді до сімейного життя”.

Особистий внесок автора полягає в уточненні поняття уявлення про майбутню сім’ю у старшокласників, визначенні його структури, розробці критеріїв діагностування змін в сформованості цього утворення, обґрунтуванні та створенні програми цілеспрямованої роботи по підготовці старшокласників до сімейного життя. У наукових публікаціях відображено основні ідеї та результати, отримані автором дослідження.

Вірогідність і надійність одержаних висновків забезпечувалися: методологічним обґрунтуванням теоретичних положень, використанням комплексу методів, адекватних меті і завданням дослідження, якісним і кількісним аналізом одержаних даних, застосуванням методів математичної статистики.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідалися і дістали схвалення: на Всеукраїнській науково - практичній конференції “Гуманітарна освіта в контексті регіональних проблем: досвід і перспективи” (Херсон, 2000), на конференції “Проблеми загальної та педагогічної психології” (Київ, 2001), на конференції “Медико-психологічні проблеми дефектології” (Херсон, 2001), на засіданнях кафедри психології НПУ імені М.П. Драгоманова, та звітних наукових конференціях кафедр Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (1998-2002 рр.).

Створений у ході дослідження комплекс методик діагностики уявлень про сімейне життя використовується шкільними психологами загальноосвітніх шкіл №27 (довідка № 71 від 25.05.2001 р.), № 30 (довідка № 140 від 13.12.2002 р.) м. Херсона. Розроблена автором програма з формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників впроваджена у навчально - виховний процес Херсонського ліцею економіки, управління і права (довідка № 129 від 13.12.2002 р.). Розроблений автором тренінг по підготовці старшокласників до сімейного життя опубліковано у вигляді навчально - методичного посібника для практичних психологів та соціальних педагогів.

Основні теоретичні положення дисертації, результати дослідження, висновки висвітлено у 8 наукових статтях автора, з яких 5 опубліковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України, у матеріалах конференцій та навчально - методичному посібнику.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст дисертації викладено на 185 сторінках комп'ютерного набору. Список використаних джерел включає 343 найменування, з них 66 іноземною мовою. Робота містить 25 таблиць і 10 рисунків на 17 сторінках. Повний обсяг роботи - 268 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу і завдання дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, наводяться дані про апробацію, впровадження та структуру роботи.

У першому розділі – “Теоретичні основи дослідження” – представлено теоретико – критичний аналіз наукових даних з проблем дослідження уявлень про сім'ю, підготовки старшокласників до сімейного життя, аналізуються психологічні дослідження щодо особливостей міжособових відносин і статево – ролєвої поведінки в юнацькому віці, як передумов формування уявлень про майбутню сім'ю.

Проблема сімейно – шлюбних відносин завжди привертала увагу вчених.

А.Н. Волкова, А.Г. Харчев, З.Я. Янкова основною особливістю сучасної сім'ї визначають перехід від жорстко заданих рольових взаємовідносин до гнучких, більш динамічних. Така зміна робить особливо важливим спілкування подружжя, яке є результатом спільної творчості. Проблеми типології сім'ї, формування нових сімейно – шлюбних відносин, стабілізації шлюбного союзу знайшли найбільш повне відображення в роботах І.С. Волги і В.П. Горелика, В.Д. Дмитровського, В.Т. Зініча, А.П. Хоменко; функцій сім'ї досліджено в роботах В.П. Ключникова, С.Д. Лаптенка, А.П. Пономарьова, Г.М. Свердловова, А.Г. Харчева; психологічні проблеми сучасної сім'ї та шляхи їх розв'язання висвітлюються в роботах А.І. Волкової, І.С. Голода, В.І. Зацепіна, С.В. Ковальова, М.М. Обозоваї А.М. Обозової, С. Рапопорта.

Окремим аспектам підготовки молоді до створення сім'ї і виконання батьківських функцій присвячені ряд дисертаційних досліджень. Так, моральна підготовка старшокласників до створення сім'ї досліджувалась В.І. Барським і Н.С. Верещагіною; Л.Я. Верб розглядав статеве виховання старших школярів як морально-педагогічну проблему; Н.Ф. Кузьміна вивчала зміст і організацію роботи педагогічного колективу по формуванню товариських взаємовідносин між підлітками різної статі; Е.Ф. Ільїна і Д.В. Луцик досліджували підготовку старшокласників до створення сім'ї і виконання виховних батьківських функцій; Н.Ф. Феоктистова розглядала індивідуальний підхід до старшокласників у процесі підготовки до створення сім'ї. Проблема підготовки юнацтва до сімейного життя в батьківській сім'ї знайшла своє відображення в дослідженнях І.В. Гребенникова, А.Н. Сізанова, А.С. Красовського.

У сучасній психології уявлення учнів середніх і старших класів про сім'ю вивчали З.Г. Кісарчук, Н.Н. Толстих, А.М. Прихожан, Т.І. Юферева та інші. Ними виявлено, що шлюбно-сімейні уявлення старшокласників відрізняються недостатньою повнотою, невисокою оцінкою себе як майбутнього подружжя. Уявлення про кохання, майбутнє сімейне життя є слабкими, уявлення про майбутнє сімейне життя формуються переважно в батьківській сім'ї, а уявлення про чоловіка і жінку складаються у сфері взаємовідносин з протилежною статтю. Аналіз розходжень в уявленнях майбутнього подружжя дозволив В. І. Зацепіну, К. Вітеку і І.В. Гребенникову виявити такі особливості: найчастіше партнери мають різні уявлення про кооперацію домашньої праці і свою участь у ній, про виховання дітей, способи проведення вільного часу, планування бюджету .

Таким чином, формування уявлень про майбутню сім'ю є важливою складовою процесу становлення сучасної сім'ї і повинно носити цілеспрямований характер. У 1984 році в школах у старших класах був уведений новий предмет "Етика і психологія сімейного життя", але він не зміг досягти поставленої мети яка полягала в формуванні у старшокласників потреби в створенні сім'ї, готовності до вступу в шлюб, уміння правильно будувати сімейні відносини і виховувати майбутніх дітей. Однак практика показує, що все-таки доцільно було б зберегти у школі курс "Етики і психологія сімейного життя". При цьому необхідно удосконалювати зміст і методику навчання

старшокласників основам психології сімейного життя, враховуючи вікові інтереси і особливості цього періоду, зокрема міжособові взаємовідносини і статево - рольову поведінку в юнацькому віці.

В цьому розділі розглянуто також передумови формування уявлень про майбутню сім'ю в юнацькому віці. Узагальнення різних наукових позицій показало, що для юнацького віку характерна спрямованість на засвоєння норм взаємовідносин (Д.І. Фельдштейн), активна соціалізація особистості в спілкуванні (Б.Ф. Ломов).

Дослідженням юнацького віку, зокрема міжособовим відносинам, присвятили свої роботи В.З. Пахальян (задоволеність спілкуванням з дорослими), А.В. Мудрик (потреба в спілкуванні з дорослими, особливості міжстатевого спілкування), М.А. Хазанова (особливості стосунків з батьками).

Окремі аспекти цієї проблеми вивчали зарубіжні психологи: прихильність до батька і матері - Б. Заззо; сприйняття образу батьків - П. Тап; становлення до виховного стилю батьків - Е. Доуван, Дж. Аделсон; ідентифікацію дівчат з матір'ю - А. Бюргер; особливості міжстатевої дружби - Дж. Колмен; потребу в доповненні - Ш. Бюлер; кохання і його прояви в юнацькому віці - Э. Шпрангер.

Узагальнення різних наукових позицій показало, що старшокласники значною мірою не задоволені відносинами з батьками і дорослими і орієнтуються на пошук нових форм спілкування з ровесниками.

Виявлено, що статева ідентичність і статево-рольова поведінка в юнацькому віці формуються в результаті тісної взаємодії біологічних, психологічних і психосоціальних факторів. Найбільш повний огляд цієї проблеми відображено в психологічних розробках, присвячених ідентифікації з батьками (Д. Линн, Е. Доуван), диференціації статевих ролей (І.С. Кон), формуванню особистості майбутніх чоловіка та жінки (Д.Н. Ісаєва, В.Е. Каган, І.В. Романова), формуванню ідентичності (Дж. Марсія) та співвідношенню компонентів чоловічої і жіночої ідентичності (К. Гиллиган).

На основі проведеного нами аналізу робиться висновок про необхідність пошуку та обґрунтування нових шляхів та умов, які б забезпечили більш ефективне формування адекватних уявлень про майбутню сім'ю при підготовці юнацтва до сімейного життя з урахуванням вікових особливостей.

У другому розділі – “Психологічні особливості уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників“ обґрунтовано ідентифікацію як провідний механізм формування уявлень про майбутню сім'ю, розкрито структуру уявлень про майбутнє сімейне життя, визначено основні методи та методики емпіричного дослідження, а також наведені дані експериментального дослідження особливостей уявлень старшокласників про майбутню сім'ю.

Найбільш характерною психологічною особливістю уявлення є те, що в ньому поєднується образність і узагальненість. Як правило, уявлення про той чи інший об'єкт формується в процесі його багаторазового сприймання. Завдяки цьому відбувається селекція ознак об'єкта, їхня

інтеграція і трансформація; випадкові ознаки, що виявляються тільки в деяких одиничних ситуаціях, відсіваються, а фіксуються лише найбільш характерні і тому найбільш інформативні. Ця закономірність стосується і формування уявлень про сім'ю.

Батьки, шлюб яких склався благополучно, дають дітям приклад того, як повинно будуватися спільне життя чоловіка і дружини. Погоджені дії батьків є найважливішою передумовою успішного формування уявлень про сім'ю. На підставі ряду досліджень можна констатувати наявність неусвідомлених тенденцій до повторення у новоствореному шлюбі моделі родини своїх батьків (М.В. Вовчик- Блакитна, А.Н. Волкова), до відтворення моделі відносин батьків у власній родині (З. Цельмер), копіювання досвіду батьківської сім'ї (В.І.Чередниченко).

Сім'я є для людини групою співвідношення, вона ідентифікується з нею, створює і зберігає прийняті в ній погляди, установки, звичаї, зразки поведінки і спілкування (І. Клемантович). Дитина засвоює свою майбутню подружню роль, ототожнюючи (ідентифікуючи) себе з батьком тієї ж статі, тоді як образ батька протилежної статі є дуже важливим при виборі майбутнього партнера (вибір може відбуватися за різними критеріями - подібності чи протилежності) (З. Цельмер).

Таким чином, на підставі аналізу ряду досліджень ми дійшли висновку, що основним механізмом формування уявлень про сім'ю є процес ідентифікації.

Ідентифікація є придбання, чи засвоєння цінностей, ідеалів, ролей, моральних якостей значущого іншого (моделі), особливо батьків (Л. Гевиртц), у ній відтворюється залежне поведінка у відсутності батьків, процес ідентифікації відбувається стихійно без цілеспрямованого навчання з боку батьків (Р.Сирс).

З огляду на складність експериментального дослідження уявлень про майбутню сім'ю, доцільно проаналізувати їх зміст з точки зору трьохкомпонентності їх структури - когнітивної, емоційної і поведінкової складових (див. Рис. 1).

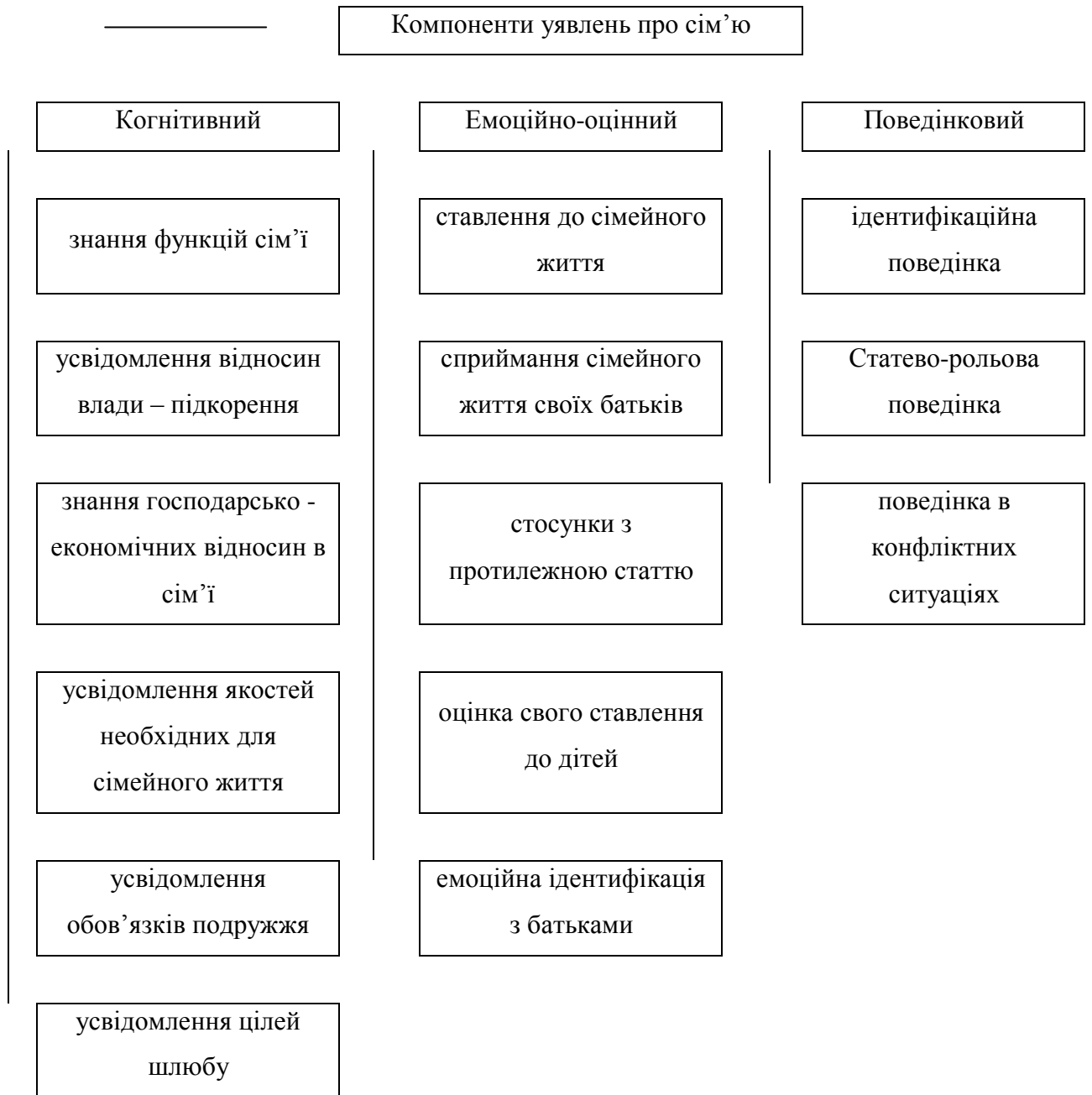

Рис. 1. Психологічна структура уявлень про сім'ю та шлюб.

Когнітивний компонент уявлень про сім'ю вивчався нами за допомогою анкетування. Орієнтуючись на дослідження в галузі сімейних установок, ми розробили ряд анкет: “Сімейна” (для виявлення знань про функції сім'ї, організацію сімейного життя, уявлень про якості ідеального сім'янина, сімейні ролі), “Розподіл обов'язків у сім'ї” (для виявлення уявлень про розподіл господарських і батьківських обов'язків), “Складові щасливого шлюбу” (для виявлення уявлень про сімейне благополуччя), “Функції сім'ї” (для виявлення оцінки функцій сім'ї). Вивчення мотивації шлюбу проводилось за допомогою техніки парного порівняння, запропонованої С.В. Ковальовим.

Аналіз відповідей старшокласників щодо оцінки функцій сім'ї показав, що більшість юнаків (55,2%) і дівчат (64,1%) здебільше згодні з тим, що сім'я дає можливість жити з коханою людиною, мати дітей (44,8%/30,8%), наповнює життя змістом (44,8%/23,1%) і упорядковує інтимні стосунки (37,9%/30,8%). Також юнаки менш впевнені в тому, що сім'я допомагає вирішувати матеріальні проблеми (44,8%/28,2%), додає людині впевненості у собі (37,9%/25,6%), сприяє кар'єрі (31%/28,3%).

На характер міжособистісних відносин у сім'ї безпосередньо впливає розподіл домашніх обов'язків, витрати часу членами родини на організацію споживання і побуту, розподіл сімейних доходів і система лідерства в економічних взаєминах. Отримані дані показують, що юнаки і дівчата в розподілі господарсько - економічних відносин здебільшого зорієнтовані на рівноправність.

Аналіз даних розподілу лідерства в сім'ї батьків і в майбутній сім'ї виділив психологічний вимір взаємин "влади - підкорення". Значна частина юнаків вважають, що лідером в родині повинен бути чоловік, тобто в батьківській сім'ї - це батько (55,2%), а у майбутній - це чоловік (69,1%). У дівчат не настільки однозначний розподіл лідерства, так у батьківській сім'ї лідером у родині вони в більшості випадків називають матір (43,6%), а в майбутньому орієнтуються на традиційний уклад сім'ї, де лідером є чоловік (42,1%).

Дослідження уявлень про якості ідеального сім'янина показують, що учні мають розгорнуті уявлення про якості ідеального чоловіка й ідеальної дружини, проте дещо по-різному розуміють ці поняття, що може привести до формування в молоді неадекватних очікувань щодо майбутнього партнера.

Складовою системи уявлень про шлюб і майбутню сім'ю є уявлення про організацію сімейного життя (тип родини, її матеріально-побутова організація, характер і стиль взаємин, права й обов'язки чоловіка і жінки, спосіб проведення вільного часу і т.д.). За нашими даними, уявлення старшокласників про цю сторону сімейного життя досить обмежені. На питання: "Що ви знаєте про організацію сімейного життя?", 13.7% досліджуваних відповіли "нічого", деякі дали такі відповіді: "усе" (6.5%), "мало" (5.6%), "досить" (2.4%). Серед тих учнів, що розкрили свою точку зору, більшість (25 %) вказали, що для організації сімейного життя необхідна любов, менш значущим аспектом виявилися фінанси (гроші)(18.5%), розподіл ролей між чоловіком і жінкою назвали 8% досліджуваних. Найчастіше учні вказували на важливість взаєморозуміння (9.7%), в одиничних випадках зустрічалися повага, здатність до компромісу, секс, благополуччя, рівноправність, упевненість (по 1.6%). Недостатні знання старшокласників у сфері організації сімейного життя ми схильні пояснювати тим, що вона в повному її обсязі ще не стала предметом осмислення юнаками і дівчатами.

Вивчення розподілу сімейних ролей між чоловіком і жінкою показало, що чоловік повинен забезпечувати сім'ю (83.8%), піклуватися (31.4%), господарювати (23.3%), виконувати батьківську

роль (13.7%), бути главою сім'ї (8%). Жінка повинна господарювати (84.6%), виконувати роль матері (34.6%), морально підтримувати чоловіка (20.1%). Як бачимо, більшість сімейних ролей чоловіка і жінки в уявленнях юнаків і дівчат співпадають, старшокласники не схильні різко розділяти обов'язки чоловіка і жінки в родині.

Виходячи з отриманих даних, можна стверджувати, що уявлення про цілі шлюбу у старшокласників сформовані недостатньо. Найменше юнаки (55.2%) і дівчата (61.5%) прагнуть створити морально-психологічний союз; найбільш виражена спрямованість на інтимно-особистісний характер шлюбу.

Основні цінності шлюбу і сім'ї для старшокласників обумовлюються взаєминами між чоловіком і жінкою. При цьому найбільш ціннісною якістю шлюбу як для юнаків (86,2%), так і для дівчат (87,2%) є взаєморозуміння (Таблиця 1).

Таблиця 1. Усвідомлення юнаками і дівчатами складових щасливого шлюбу

Основні цінності шлюбу	Ранг	Юнаки %	Ранг	Дівчата %
Матеріальне благополуччя	4	63,6	2	84,6
Наявність квартири	8	21,1	10	20,5
Наявність дітей	5	62,1	5	53,8
Взаєморозуміння між подружжям	1	86,2	1	87,2
Гармонія в сексуальних відносинах	2	72,4	4	59
Безконфліктний розподіл обов'язків	7	34,5	8	23,1
Наявність спільних інтересів	6	37,9	6	38,5
Подружня вірність	3	65,5	3	64,1
Гарні стосунки з батьками	9,5	17,2	8	23,1
Спільні друзі	11	3,4	11	12,8
Спільне дозвілля	9,5	17,2	8	23,1

Для вивчення емоційно-оцінного компоненту уявлень про сім'ю ми модифікували метод незавершених речень, адаптований (1991 рік) лабораторією медичної психології Ленінградського науково-дослідного психоневрологічного інституту ім. В.М. Бехтерева (ставлення до сім'ї, батьків, матері, батька, майбутнього сімейного життя, дітей, жінок, чоловіків) і розробили анкету "Взаємовідносини в сім'ї" (рівні ідентифікації батьківської сім'ї з майбутньою, бажання схожості з батьком/матір'ю, оцінка взаємовідносин батьків).

Аналіз даних тестування показав існуючу у старшокласників систему ставлень до сім'ї, до представників своєї і протилежної статі, до майбутнього подружнього життя. Кількісний аналіз отриманих результатів дозволив виділити три типи ставлення: нейтральне, позитивне і негативне.

Більшість юнаків (96,6%) і дівчат (97,4%) відповіли, що до сімейного життя і до вступу в шлюб відносяться позитивно. Частина юнаків (10,3%) висловила негативне ставлення до майбутнього сімейного життя, у той час як у дівчат цієї тенденції не спостерігалось.

Відносно високий показник відповідей старшокласників (48,2%) щодо бажання схожості своєї майбутньої сім'ї з сім'єю батьків показує їхнє неусвідомлене бажання скопіювати модель реально існуючої батьківської сім'ї. Думки дівчат і юнаків носять протилежний характер щодо бажання схожості майбутнього чоловіка на батька тієї ж статі. Так 60,5% юнаків згодні з тим, що майбутня дружина повинна бути схожа на маму, а 48% дівчат не згодні з тим, що майбутній чоловік повинний бути схожий на батька.

У багатьох юнаків (54,2%) більш виражене бажання бути схожими на батька. У дівчат тенденція схожості з матір'ю виражена слабкіше (33,4%). Це говорить про те, що юнаки прагнуть копіювати образ батька, і в майбутньому будуть прагнути шукати дружину схожу на їхню матір. У дівчат це прагнення виражене значно менше.

Поведінковий компонент вивчався нами за допомогою методу семантичного диференціалу В.Ф. Петренка (ідентифікаційна поведінка) і розробленого на основі метода У. Томаса - Х. Кілменна опитувальника "Конфліктна поведінка в сімейному житті" (стилі вирішення конфліктних ситуацій). Обробка отриманих даних методом семантичного диференціала проводилася за допомогою факторного аналізу.

На вибірці дівчат було виділено два значущих фактори, що пояснюють відповідно 69% і 28% загальної дисперсії. Розміщення рольових позицій у просторі виділених факторів для вибірки дівчат і хлопців представлено рисунками 2 і 3.

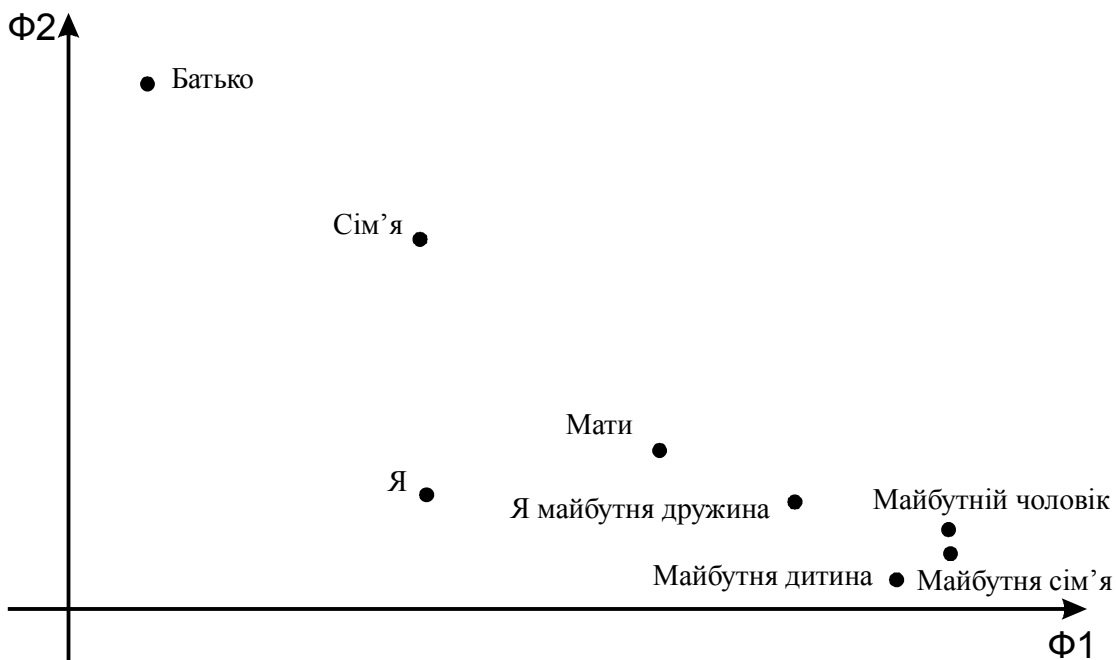

Рис. 2. Семантичний простір (дівчата)

Виходячи з того, що найбільш полярними при рангуванні по цьому фактору виявилися рольові позиції "батько" і "майбутній чоловік", "майбутня сім'я", ми назвали цей фактор по змісту обох полюсів "чоловік у батьківській сім'ї" – "чоловік у майбутній сім'ї" - фактором "чоловік у сім'ї".

Порівняно з рольовими позиціями, що відносяться до дійсної родини, "я", "батько", "мати", "сім'я", рольові позиції, що відносяться до майбутньої родини "я як майбутня дружина", "майбутній чоловік", "майбутня дитина", менш диференційовані, знаходяться дуже близько один до одного, мають сильно виражене позитивне забарвлення прикметників - ознак. Цей факт можна пояснити ідеалізацією образів майбутнього, нереалістичним їх сприйманням.

Рольові позиції "майбутній чоловік" і "майбутня сім'я" за першим фактором практично збігаються, а це означає, що у свідомості дівчат образ майбутньої сім'ї ідентифікується з вибором партнера по шлюбі.

Другий фактор вибірки дівчат був інтерпретований нами як "батько - дитина". Підставою такої інтерпретації слугував той факт, що найбільш полярними по цьому фактору виявилися рольові позиції "батько" з однієї сторони і "майбутня дитина" - з іншої. Слід зазначити, що оцінка дівчатами ролі "батько" виявилася вкрай позитивною, що говорить про позитивне сприйняття батька в родині з позиції дитини. Негативне сприймання образу майбутньої дитини може свідчити про неготовність дівчат стати матір'ю в найближчий час.

На матеріалі вибірки юнаків виділено два значущих фактори, що пояснюють відповідно 49 % і 32 % загальної дисперсії. Розміщення рольових позицій у просторі виділених факторів для вибірки юнаків представлено на рисунку 2.

Найбільш полярними по першому фактору виявилися рольові позиції "майбутня дружина", "майбутній чоловік" з однієї сторони і "сім'я" з іншої. Ми назвали цей фактор за змістом обох полюсів "батьківська сім'я" - "уникнення майбутнього шлюбу".

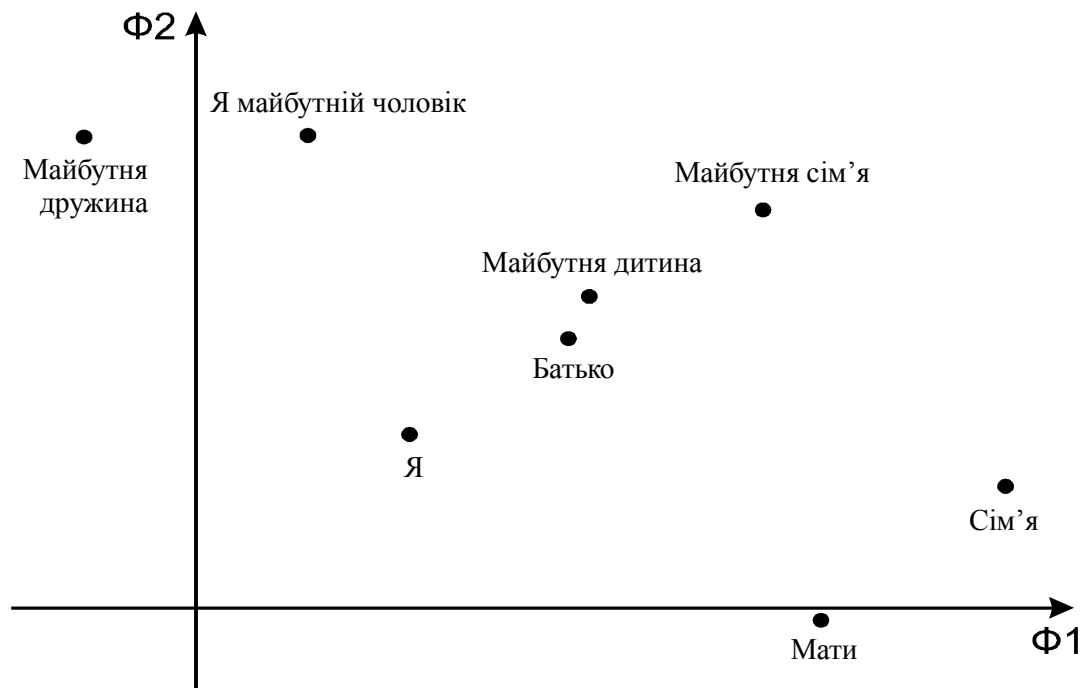

Рис. 3. Семантичний простір (юаки)

Одержані дані можна інтерпретувати таким чином, що юаки, на відміну від дівчат, поки що задоволені відносинами і своїм станом в сім'ї батьків. Образ майбутньої дружини викликає негативні емоції, що свідчить про неготовність до шлюбу.

Також необхідно відзначити, що образи, пов'язані з майбутнім, більш диференційовані і реалістичні у юнаків. Рольова позиція "майбутня сім'я" знаходиться набагато ближче до рольової позиції "сім'я". Це може означати, що юаки мають високий ступінь ідентифікації сім'ї батьків з образом майбутньої сім'ї.

Другий фактор юнацької вибірки був інтерпретований нами як "жінка в сім'ї", оскільки найбільш полярними по цьому фактору виявилися рольові позиції "мати" з однієї сторони і "майбутня дружина" - з іншої. Оцінка юаками образу матері як дружини в сім'ї є негативною і подібна до оцінки дівчатами образу батька як чоловіка. З цього можна зробити висновок, що в батьківській сім'ї відбувається негативна ідентифікація з батьками протилежної статі. Рольові позиції "я як майбутній чоловік" і "майбутня дружина" слабо диференційовані і мають позитивне забарвлення, що пояснюється юнацькою ідеалізацією бажаного майбутнього.

Конфлікти є відображенням на рівні окремої сім'ї протиріч розвитку сім'ї як соціального інституту, тобто вони закономірні і неминучі. За даними дослідження, основним способом розв'язання конфліктів у сім'ї для старшокласників, як для юнаків (31%) так і для дівчат (33.3%), є компроміс, на другому місці - суперництво (27.6%/20.5%). Причому дівчата здебільшого орієнтовані на компроміс, а юаки на суперництво як спосіб розв'язання конфліктів.

Узагальнення та інтерпретація отриманих результатів констатуючого експерименту дають підстави зробити висновки про те, що уявлення дівчат та юнаків про майбутню сім'ю є неповними і мають статеві відмінності, а модель батьківської сім'ї є прикладом для наслідування. Виявлення особливостей уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників дало можливість визначити теоретичні підходи та конкретну програму цілеспрямованої роботи з розширення уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників.

У третьому розділі – “Цілеспрямоване формування у старшокласників адекватних уявлень про майбутню сім'ю” – представлено теоретичне обґрунтування можливості формування адекватних уявлень про майбутню сім'ю методами активного соціально-психологічного навчання та програма спецкурсу “Основи сімейного життя”; наведені результати формуючого експерименту з цілеспрямованого розвитку адекватних уявлень старшокласників про сімейне життя.

В основу формуючого експерименту було покладено положення про те, що уявлення індивіда про ситуації формуються до моменту зустрічі з ними, таким чином особлива увага повинна приділятися формуванню системи знань і уявлень особистості, які в майбутньому проявляться в поведінці людини (Б.М.Величковський).

Програма “Основи сімейного життя” включає теоретичну та практичну частини. Завданням теоретичної частини є розширення і збагачення знань молоді про родину і шлюб, особливості життєдіяльності і рольову структуру родини, права і обов'язки членів сім'ї, різноманіття сімейних функцій.

Розробляючи програму практичної роботи зі старшокласниками з розширення їх уявлень про сімейне життя, ми використали комплекс психолого – педагогічних методів, які містять у собі елементи психодіагностики і психотерапії, ситуаційно – рольові ігри, тренінгові техніки і прийоми, що використовуються в різних психологічних і психотерапевтичних школах: в гештальт – терапії, психодрамі, трансактному аналізі.

Розроблена тренінгова програма “Основи сімейного життя” складається з двох взаємозв'язаних тематичних блоків - 21 заняття.

Перший блок поєднує 11 занять, присвячених усвідомленню деяких власних особливостей, визначенню власної ідентичності, формуванню адекватних між особистісних відносин між юнаками і дівчатами, оптимізації міжособистісного спілкування. Він містить вправи, спрямовані на розвиток психологічних можливостей особистості, її соціально-перцептивних і комунікативних здібностей, усвідомлення звичних способів спілкування з іншою статтю, аналіз помилок у міжособистісній взаємодії. Особливе значення в цьому блоці приділяється системі прийомів невербальної комунікації, відпрацюванню навичок оптимального спілкування і взаємодії з іншою статтю.

Другий блок (10 занять) орієнтований на усвідомлення учасниками себе в системі сімейних взаємин, спілкування і діяльності. На цьому етапі основний акцент робиться на відпрацьовування вправ, спрямованих на розвиток широкого кола здібностей, навичок і умінь, необхідних для сімейного життя, вивчення психологічних основ спілкування в родині, закріплення нових поведінкових моделей.

Кожне заняття включало декілька частин: вітання, опитування самопочуття, пропозиція ведучим теми заняття, групова дискусія, “розминальні” вправи, основну частину, підведення підсумків заняття, резюмування ведучого, прощання.

В експериментальній роботі взяли участь 60 учнів старших класів ліцею економіки, управління і права м. Херсона, впродовж 2000 – 2001 навчального року.

До і після формуючого експерименту в контрольній і експериментальній групах ми провели контрольний зріз за тими ж методиками, що і в констатуючому експерименті. Оцінка достовірності розходжень показників до і після експерименту здійснювалась за допомогою χ^2 - критерію і t-критерію Стьюдента.

Результати контрольного зрізу показали, що проведена нами робота дійсно сприяла значним позитивним змінам у формуванні уявлень старшокласників про майбутню сім'ю. Аналіз динаміки змін, які відбулись у когнітивному компоненті уявлень про майбутню сім'ю, показав, що більше половини учасників експериментальної групи внаслідок формуючого експерименту сформували якісно нові розумові моделі майбутньої сім'ї, які включають в себе такі підсистеми, як комплекс знань про функції сім'ї, права і обов'язки подружжя, взаємовідносини індивіда з іншими членами родини, господарсько – економічних ролях, усвідомили критерії шлюбного вибору. До початку експерименту кількість учнів з достатнім рівнем знань про основні функції сім'ї була 8,3%, після його завершення - 41,7%; задовільний рівень збільшився з 26,7% до 51,6%. Значно зменшилась кількість старшокласників з недостатнім рівнем знань: до - 6,7%; після - 65%. У контрольній групі таких суттєвих змін у когнітивному компоненті не спостерігалось, що представлено у табл. 2.

Таблиця 2. Результати впливу навчальної програми на когнітивний компонент уявлень про сім'ю

Рівні знань	До експерименту				Після експерименту			
	Контрольна група		Експеримент. Група		Контрольна група		Експеримент. група	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Достатній	7	11,7	5	8,3	8	13,3	25	41,7

Задовільний.	15	25	16	26,7	19	31,7	31	51,6
Недостатній	38	63,3	39	65	33	55	4	6,7

Одержані дані статистично достовірні.

$$t = 6,5; n = 118; p < 0,001$$

Значущі зміни відбулися в емоційно – оцінному і поведінковому компонентах уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників, які ввійшли до складу експериментальної групи.

По завершенню формуючого експерименту в учасників експериментальної групи в емоційно-оцінному компоненті була зафіксована тенденція послаблення бажання схожості у юнаків з батьком, і у дівчат з матір'ю. У юнаків зменшилися показники високого ідентифікаційного рівня з 54,3% до 41,9%, і збільшились середнього і низького рівнів з 21,2% до 27,7%, з 24,5% до 30,4% відповідно ($\chi^2=6,35$). У дівчат також відбулися зміни показників рівнів ідентифікації з матір'ю: високий знизився з 42,6% до 28,9%, а середній і низький зріс з 23,1% до 30,2%, з 34,3% до 40,9% відповідно ($\chi^2 = 9,73$).

Позитивні зміни відбулись і в поведінковому компоненті уявлень про майбутню сім'ю. Про це, в першу чергу, свідчить зміна розподілу засобів вирішення конфліктних ситуацій у сімейному житті в експериментальній групі.

Кількість учасників, які віддали перевагу стилю суперництва, уникання і пристосування в конфліктній ситуації зменшилась з 20% до 1,7%, з 13,3% до 3,3% і з 18,3% до 6,7% відповідно, а тих, що усвідомлюють перевагу стилю співпраці збільшилося з 15% до 63,3%.

Відбулися зміни і в семантичних просторах старшокласників. Окрім того виявилось, що семантичний простір у дівчат більш рухомий, ніж у юнаків. Уява про майбутню сім'ю у поведінковому компоненті у дівчат і юнаків стала більш узгодженою, про що свідчить той факт, що крайні рольові позиції “сім'я” – “майбутня сім'я” першого фактору у дівчат і другого фактору у юнаків співпадають. На підставі цього можна зробити висновок про ефективний вплив проведеної роботи на поведінковий компонент уявлень старшокласників про майбутню сім'ю.

Отримані результати підтвердили висунуту гіпотезу і дозволили зробити загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників, що полягає в розширенні і уточненні поняття “уявлення про сім'ю”, визначенні особливостей прояву його компонентів у старшокласників, а також розробці критеріїв діагностування змін у сформованості цього утворення, обґрунтуванні ідентифікації як провідного механізму процесу формування уявлень про майбутню сім'ю у

старшокласників, створенні й апробації системи роботи, спрямованої на розвиток та розширення уявлень про майбутню сім'ю.

1. Необхідність подальшого розвитку в Україні інституту сім'ї висуває якісно нові вимоги до підготовки підростаючого покоління до сімейного життя і до проведення досліджень, що давали нові науково обгрунтовані дані, що стосуються підвищення рівня підготовленості юнаків і дівчат до майбутнього сімейного життя. Поліпшення знань молодого покоління про соціально-психологічні процеси, що відбуваються при становленні і розвитку сім'ї, є однією з форм зміцнення майбутньої родини. Підготовка молодого покоління до створення сім'ї - одне з важливих завдань соціально-економічного розвитку нашої країни, тому що родина відіграє велику роль у зміцненні здоров'я і вихованні підростаючого покоління, забезпеченні економічного і соціального прогресу, у поліпшенні демографічного положення.

2. Юнацький вік має усі необхідні передумови для підготовки підростаючого покоління до майбутнього сімейного життя і характеризується: створенням планів на доросле життя, виникненням потреби у спілкуванні з однолітками протилежної статі, завершенням статевого дозрівання особистості, пробудженням потреби кохати і бути коханим, появою сексуальних інтересів. Підготовка старшокласників до сімейного життя на сучасному етапі розвитку суспільства є недостатньою, не відповідає віковим інтересам юнацтва і характеризується відсутністю відповідної підготовки викладачів, відповідних методичних матеріалів, а також адекватних методів і технік роботи з юнаками, не дає достатніх знань для вирішення проблем, які можуть виникнути у майбутньому сімейному житті.

3. Важливою складовою процесу підготовки юнаків і дівчат до майбутнього сімейного життя є формування адекватних уявлень про майбутню сім'ю, як складного, системно організованого і відносно стійкого утворення, спрямованого на оптимальну адаптацію до шлюбу та ефективне функціонування в майбутньому сімейному житті.

4. Провідним механізмом формування уявлень про майбутню сім'ю у юнаків та дівчат є процес статево-рольової ідентифікації в родині, який проявляється у бажанні відтворювати модель батьківської сім'ї у своїй майбутній сім'ї, при цьому форми батьківських взаємовідносин стають еталонними, хоча далеко не завжди є такими.

5. Уявлення старшокласників про сімейне життя характеризується специфічним змістом, структурою і рівнями розвитку. Структура уявлень про сім'ю включає: когнітивний (система знань про сімейне життя і себе як майбутнього сім'янина), емоційно – оцінний (ставлення до майбутньої сім'ї, батьків і сімейного життя і їх оцінка) і поведінковий (ідентифікаційна поведінка у сім'ї і моделі поведінки в конфліктних ситуаціях в сім'ї) компоненти.

6. Когнітивний компонент уявлень про сім'ю характеризується: неповним усвідомленням старшокласниками функцій сім'ї; орієнтованістю на рівноправність у господарсько-економічних

відносинах; поверхневими уявленнями про якості, що є необхідними для щасливого сімейного життя; розбіжностями уявлень у визначенні якостей ідеальних чоловіка і дружини; обмеженими уявленнями про організацію сімейного життя, про права й обов'язки подружжя, матеріально-побутову організацію сімейного життя, способах проведення родиною вільного часу; спрямованістю на створення інтимно-особистісного шлюбу.

7. Емоційно-оцінний компонент уявлень старшокласників про сім'ю характеризується позитивним ставленням до сімейного життя, до народження дітей, до осіб протилежної статі, критичним сприйняттям сімейного життя своїх батьків і ідентифікацією себе з батьками тієї ж статі.

8. В поведінковому компоненті уявлень про сім'ю виділяються рівні ідентифікаційної поведінки (у юнаків ступінь ідентифікації батьківської родини з образом майбутньої сім'ї виражена сильніше) і стилі реагування особистості в конфліктних ситуаціях (дівчата більше орієнтовані на компроміс, а юнаки на суперництво).

9. Зміст уявлень старшокласників про майбутню сім'ю характеризується неповнотою і неоднозначністю, а наявна педагогічна система школи недостатньо формує оптимальний рівень уявлень юнаків та дівчат про майбутню сім'ю і вимагає перегляду і розробки нових форм роботи в цьому напрямку.

10. Розширення уявлень про майбутню сім'ю можливе за умов спеціально організованого активного соціально-психологічного навчання, спрямованого на послаблення ідентифікації юнаків і дівчат з батьківською родиною, шляхом проведення цілеспрямованої роботи по створенню нових моделей сім'ї, поглиблення знань і уявлень про майбутню сім'ю в процесі підготовки старшокласників до сімейного життя.

Перспективною формою цілеспрямованої підготовки до сімейного життя є тренінг, у якому поєднуються техніки різних психологічних шкіл, об'єднаних однією метою - формування адекватних уявлень про майбутнє сімейне життя. Поєднання теоретичної і тренінгової підготовки старшокласників до сімейного життя дозволяє інтенсифікувати процес навчання, закріпити нові знання і поведінкові навички, знайти способи оптимальної взаємодії з однолітками, виробити необхідні в спілкуванні з протилежною статтю вербальні і невербальні комунікативні уміння, послабити ідентифікацію юнаків і дівчат з батьками, розширити знання і уявлення про можливі моделі сім'ї, та варіанти вибору.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування уявлень старшокласників про майбутню сім'ю. Зокрема, поглибленого вивчення очікують питання впливу різних форм і методів навчання на процес формування уявлень про сімейне життя, зв'язок цього процесу з іншими психічними утвореннями особистості і формування уявлень про майбутню сім'ю в онтогенезі. Пошук відповідей на них є предметом подальшої роботи над проблемою.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено в таких публікаціях автора:

1. Демидова Т.А. Проблеми підготовки молоді до сімейного життя.//Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова. Випуск 1.- К., 1998.- С.133-135.
2. Долинська Л., Демидова Т. Проблеми підготовки молоді до сімейного життя.// Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України./ За ред. Максименка С.Д.- К.:, 2001- т.3, ч.4.- С.73-76 (80 %)
3. Демидова Т.А. Особенности изучения представлений о семье у старшеклассников.// Психологія. Збірник наукових праць. НПУ імені М.П. Драгоманова, Випуск 12, К. 2001.- С.156-163
4. Долинська Л.В., Демидова Т.А. Ідентифікація з батьками як механізм формування образу майбутньої сім'ї.// Психологія. Збірник наукових праць. НПУ імені М.П. Драгоманова, Випуск 2(9), Частина 1, 2000.-С.156-161 (60 %)
5. Демидова Т. Формирование образа семьи в онтогенезе.//Актуальны проблеми розбудови національної освіти: Зб. наук.- метод. праць./ Ю. Беляев.- К.; Херсон: Пілотні школи, 1997.- С.65-69
6. Демидова Т.А. Изучение семейной идентификации методом семантического дифференциала.//Медико-психологічні проблеми дефектології. Збірник наукових праць. Херсон: ПО Terra, 2001.- С.47-52
7. Демидова Т.А. Психологические особенности формирования представлений о будущей семье у юношей и девушек.// Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, Випуск 18, 2002.- С.150 - 153
8. Долинська Л.В, Демидова Т.А. Підготовка молоді до сімейного життя. (Соціально – психологічний тренінг.) Навчально-методичний посібник. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2002.- 73с. (70 %)

Демидова Т.А. Особливості формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2003.

У дослідженні представлено результати теоретичного і експериментального вивчення психологічних особливостей процесу формування уявлень старшокласників про майбутню сім'ю. Розширено і поглиблено поняття “уявлення про сім'ю”; обґрунтовано процес статево – рольової ідентифікації, як основного механізму формування уявлень старшокласників про майбутню сім'ю;

визначено структуру (когнітивний, емоційно-оцінний і поведінковий компоненти) уявлень про сім'ю, виявлено критерії (знання функцій сім'ї, ідентифікація родини з майбутньою сім'єю, ідентифікаційна поведінка, способи рішення конфліктів в сімейних ситуаціях), показники (зміна семантичних просторів), рівні знань (недостатній, задовільний, достатній) і ідентифікації (низький, середній, високий) уявлень старшокласників про майбутню сім'ю.

Розроблено і науково обґрунтовано програму активного цілеспрямованого соціально-психологічного навчання, яка сприяє послабленню статево - рольової ідентифікації в родині і розширенню компонентів уявлень про майбутню сім'ю.

Ключові слова: сім'я, функції сім'ї, ранній юнацький вік, уявлення про сім'ю, статево-рольова ідентифікація, активне соціально-психологічне навчання.

Демидова Т.А. Особенности формирования представлений о будущей семье у старшеклассников. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2003.

Диссертационная работа посвящена экспериментальному исследованию особенностей представлений старшеклассников о будущей семье.

В процессе теоретического анализа установлено, что в современной психологии важнейшими характеристиками семьи являются ее функции, структура и динамика (В.П. Ключников, С.Д. Лаптенко, А.П. Пономарёв, Г.М. Свердлов, А.Г. Харчев). Результаты исследований представлений о будущей семье у старшеклассников свидетельствуют о том, что брачно-семейные представления отличаются недостаточной полнотой, в особенности неполными являются представления о функциях семьи и организации семейной жизни (З.Г. Кисарчук, Н.Н. Толстых, А.М. Прихожан, Т.И. Юферева). Юноши и девушки имеют слабые представления о любви, о будущей семейной жизни, невысоко оценивают себя как будущих супругов. Представления о будущей семейной жизни у старшеклассников стихийно формируются в самой семье - или как стремление к повторению, или как стремление сделать все по-другому.

В старшем школьном возрасте создаются определенные предпосылки для вступления в брак: поло-ролевое поведение в период взросления отличается ростом интереса к другому полу; внешнее и внутреннее возбуждение, которым сопровождается созревание, выводит юношей и девушек из состояния самоудовлетворенности и спокойствия, побуждает их к поискам и сближению с другим полом; осознание и переживание половой идентичности ведет к формированию представлений о наиболее привлекательных качествах личности мужчин и женщин,

которые проявляются во многих сферах жизнедеятельности, в том числе в различии форм взаимоотношений мужчин и женщин в обществе, прежде всего в семейно-бытовой сфере.

Теоретический анализ подвел к изучению компонентов представлений старшеклассников о семье и психологического механизма их формирования - процесса поло-ролевой идентификации юношей и девушек с родителями в семье. Обобщение разных научных позиций показало наличие в структуре представлений о будущей семье трех компонентов: когнитивного, эмоционально-оценочного и поведенческого.

Основной этап констатирующего эксперимента состоял в изучении особенностей названных компонентов представлений о семье у старшеклассников. Были установлены уровни и критерии их развития по каждому компоненту.

В процессе констатирующего эксперимента было установлено, что когнитивный компонент представлений старшеклассников о семье характеризуется: неполным осознанием старшеклассниками функций семьи; ориентированность на равноправие в хозяйственно-экономических отношениях; поверхностными представлениями о качествах, необходимых для счастливой семейной жизни; расхождениями в определении идеальных мужа и жены; ограниченными представлениями об организации семейной жизни, о правах и обязанностях супругов, материально-бытовой организации семейной жизни, способах проведения семьей свободного времени; направленностью на создание интимно-личностного союза как основной цели брака.

Эмоционально-оценочный компонент представлений старшеклассников о семье характеризуется положительным отношением к семейной жизни, к детям, к лицам противоположного пола, критическим восприятием семейной жизни своих родителей и идентификацией себя с родителями того же пола. При этом юноши больше стремятся быть похожими на отца и выбрать жену, похожую на мать, тогда как у девушек тенденция походить на мать и выбрать мужа, напоминающего отца, выражена слабее.

На поведенческом уровне представлений о семье выделяются уровни идентификационного поведения (у юношей степень идентификации прасемьи с образом будущей семьи выражен сильнее) и стили реагирования личности в ситуациях семейных разногласий (девушки больше ориентированы на компромисс, а юноши на соперничество).

На этапе формирующего эксперимента были определены пути, методы, приемы расширения представлений старшеклассников о будущей семье. На основе естественных форм учебной деятельности, связанных с формированием смысловой сферы личности, учитывая особенности юношеского возраста, нами была разработана новая обучающая программа “Основы семейной жизни”. Программа “Основы семейной жизни”, состоит из двух частей: теоретической (24 занятия) и практической (21 занятие). Основное внимание мы уделяли тренинговой форме работы, так как

она имеет ряд преимуществ и позволяет воздействовать на все три компонента представлений о будущей семейной жизни - когнитивный, эмоционально-оценочный и поведенческий - одновременно. В ее основу были положены базовые методы тренинга: групповая дискуссия, ситуационно-ролевые игры и техники невербального взаимодействия. Отличительной особенностью программы тренинга “Основы семейной жизни” является сочетание в себе техник разных психологических школ: гештальт-терапии, Т-групп, психодрамы и т.д., объединенных одной целью - формирование адекватных представлений о будущей семейной жизни.

Для сравнительного анализа данных использовались показатели испытуемых экспериментальных и контрольных групп. Анализ результатов проведенного формирующего эксперимента показал, что разработанная нами обучающая программа “Основы семейной жизни” является достаточно эффективной. Когнитивный, эмоциональный и поведенческий компоненты представлений о будущей семье у старшеклассников получили значимые изменения.

Ключевые слова: семья, функции семьи, ранний юношеский возраст, представления о семье, поло-ролевая идентификация, активное социально-психологическое обучение.

Demydova T.A. The Peculiarities of Forming Senior Students’ Ideas of Their Future Families. – Manuscript.

The dissertation for the Candidate’s Degree in Psychology. Speciality: 19.00.07. – Pedagogical and Age Psychology. National M.P. Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2003

The dissertation deals with the results of theoretical and experimental study of psychological peculiarities of process of forming senior students’ ideas of their future families. The notion “the idea of family” is extended and deepened. The process of role – sexual identification is scientifically grounded as the main mechanism of forming senior students’ ideas of their future families. The structure of ideas of future families (cognitive, emotional and behaviour components) is determined. The criteria (the awareness of the family functions, the identification of parents’ family with future family, identification behaviour, the ways of family conflicts solving), the indicators (the change of semantic expanses), the levels of knowledge (insufficient, satisfactory, sufficient) and the levels of identification (low, middle, high) of senior students’ ideas of their future families are defined.

The program of an active purposeful socio – psychological education that promotes role – sexual identification weakening in the family and widening of future family ideas components is worked out and scientifically substantiated.

Key words: family, family’s functions, adolescent age, ideas about family, role - sexual identification, active social psychological training.